

DIJALEKATSKI KONTAKT U SENJU

1. Dijalekatski kontakt u Senju podrazumijeva zajednički život dvaju, u konkretnom slučaju dominantnih idioma — senjske čakavštine i bunjevačke novoštokavštine u istoj arei — u gradu Senju. Pitanje je kako oba idioma funkcioniraju u dvojezičnom društvu, kako se pripadnici takva društva odnose prema oba idioma i kakvi su njihovi međusobni utjecaji.

U vezi s današnjim podacima o štokavskom utjecaju na senjsku čakavštinu treba reći da posebnoga rada o tom problemu nema. Najdetaljnije je i najobuhvatnije taj problem obradio Milan Moguš u svom radu »Današnji senjski govor« (Senjski zbornik 2/1966) dijakronijski analizirajući mogućnost ili nemogućnost postojanja štokavskih elemenata u senjskoj čakavštini uopće, uz prikaz njihova postojanja u današnjem senjskom govoru.

O tome je li neka pojava u senjskom govoru autohtona, ili je vanjski utjecaj, import, raspravljali su i drugi autori. Poznatiji su među njima: A. Belić, V. Jakić-Cestarić, M. Hraste, Stj. Ivšić. Pojave u Senju analizirali su uvijek unutar obrade nekog drugog govora ili dijalekta, ili nekog pitanja iz akcentuacije, klasifikacije i tome slično.

Zadatak je ovoga istraživanja drugačije prirode. U njemu se »senjskom slučaju« prilazi s aspekta jezičnoga dodira. Da bi se odgovorilo na u početku postavljeno pitanje, bilo je potrebno u analizi sakupljenog materijala uzeti u obzir i analizirati cjelokupnu današnju jezičnu problematiku u Senju, koja je vrlo složena i obuhvaća:

- a) senjski srednjočakavski dijalekt
- b) bunjevački novoštokavski ikavski dijalekt
- c) utjecaj senjskoga na bunjevački
- d) utjecaj bunjevačkoga na senjski
- e) utjecaj standardnoga jezika na senjski
- f) utjecaj standardnoga jezika na bunjevački.

Analiza bi tog jezičnog mozaika trebala pokazati kako se on ostvaruje na sinkronom planu, zašto se ostvaruje upravo tako i kakvi su rezultati ili barem putovi.

2. Društveno-povijesni okvir

Po svom položaju grad Senj ima stratešku važnost već od 13. stoljeća. On je važna luka na Mediteranu za izvoz drva, a u unutrašnjost se preko njega otpremalo ulje, vino, sol u zamjenu za stoku, kožu i sl. Izgradnjom ličke i riječke željezničke pruge (1873. i 1925. god.) njegovo se gravitacijsko pod-

ručje suzuje na lokalno središte velebitskog Podgorja. Prema podacima iz popisa stanovništva 1910. i 1971. godine vidi se znatno smanjenje broja stanovnika 1971. god. u cijeloj senjskoj općini, a povećanje u samom Senju. Razlozi su bili I. i II. svjetski rat i pomanjkanje osnovnih sredstava egzistencije, što je dovelo do ekonomske migracije mladih osoba. Nakon II. svjetskog rata stanovništvo se u Senju naglo povećava zbog poboljšanih uvjeta života što su ih stvorili prije svega novoizgrađeni industrijski objekti (drvena i tekstilna industrija te HE »Senj«), a u novije vrijeme i mogućnost zarade u turizmu preko kućne radinosti.

Senj je u prošlosti bio centar glagoljaške kulture s vlastitom biskupijom i vrlo razvijenim kulturno-društvenim životom. Danas Senj ima osnovnu školu, gimnaziju, školu učenika u privredi, nižu muzičku školu. Od 1960. god. radi Gradski muzej te Narodno sveučilište. Sve je to uvjetovalo i uvjetuje još i danas važnost Senja kao društvenog, ekonomskog i administrativnog centra za područje koje mu gravitira.

Doseljavanje štokavaca u senjsko zaleđe povezano je s općim povlačenjem našega življa na čakavsko područje pred turskom ekspanzijom od 16. stoljeća naovamo. Mnogi su se od doseljenih štokavaca (Bunjevaca) spuštali u Senj, ali je njihov broj u odnosu na Senjane bio uvijek daleko manji. Poslije I. svjetskog rata Bunjevci se sve češće spuštaju u Senj da bi u njemu i ostali, i za vrijeme pred II. svjetski rat senjski povjesničar Tijan piše: »U posljednjih 30-ak godina toliko se izmijenilo senjsko stanovništvo da je od starih Senjana sada samo neznatan dio, možda samo jedna trećina.« U zadnjih 20—30 godina doseljavanje Bunjevaca u Senj vrlo je intenzivno. To se dobro vidi prema popisima stanovništva, koji pokazuju stalno povećanje broja stanovnika u samom Senju, a opadanje u ostalim mjestima općine (npr. prema popisu 1857. god. u Senju je bilo 2.953 stanovnika, a u ostalim mjestima općine 10.310, god. 1961. u Senju 3.903 prema 8.322 u ostalim mjestima, a 1971. god. 4.905 u Senju i 5.472 u ostalim mjestima).

3. Izvanjezični razlozi međudijalekatskog miješanja

Od izvanjezičnih razloga međudijalekatskog miješanja najvažniji su oni društveno-psihološke prirode. U »senjskom slučaju« razvojni put jezičnih promjena ovisi: 1. o načinu doseljavanja Bunjevaca u Senj, tj. zašto su došli i iz kojeg smjera, 2. o brojčanim i društvenim odnosima doseljenih Bunjevaca i starosjedilaca Senjana i 3. o stupnju homogenosti doseljenika.

Bunjevci su se u Senj spustili iz senjskog zaleđa kamo su došli iz svoje južne postojbine Hercegovine, donijevši sa sobom novoštokavski ikavski govor. Rekli smo i to da su se ovamo sklonili pred Turcima tražeći u ovim krajevima svoj novi životni prostor. Oni koji su se spustili čak do Senja nailaze na novu, drukčiju sredinu s kojom stupaju u određene odnose, koji su uvjetovani dnevnim životnim potrebama, nuždom koja ljude tjera da se udružuju sa sebi sličnima, bez obzira na jezik (štokavski: čakavski) ili na neke druge društvene razlike (seljak: građanin i sl.). Bunjevci su u Senju migracijski superstrat za koji je jezik supstrata bio jezik prestiža, a to je i jedan od razloga što se tako malobrojna senjska čakavština relativno dobro čuva do danas (njezin se utjecaj osjeća i u leksiku onih Bunjevaca koji žive u zaleđu, a povremeno silaze u Senj). Međutim, brojčani se odnos između doseljenika i starosjedilaca mijenjao u toku naseljavanja Senja. Broj doseljenih Bunjevaca stal-

no se povećavao, što je postepeno mijenjalo njihov odnos prema Senjanima na jezičnom planu. Zbog toga senjski tip bilingvalnog društva ima danas specifične karakteristike, jer su i Senjani i Bunjevci ravnopravno integrirani dijelovi društva.

4. Jezični poticaji za međudijalekatsko miješanje

U Senju žive u neposrednom i tijesnom dodiru srednjočakavci (Senjani) i novoštokavci ikavci (Bunjevci). Čakavski i štokavski su dijalekti istoga jezika pa prema tome i njihove osobine nisu suviše idiomatske, tj. nisu strogo karakteristične za svaki od njih. Zbog toga i komunikacija između pripadnika jednog i drugog dijalekta u Senju nije otežana u onom smislu kao da je riječ o dva jezika ili o dijalektima dvaju različitih jezika. Ipak u uvjetima zajedničkoga života uvijek postoji težnja, svjesna ili nesvjesna, da bude što manje »buke u kanalu«, da se sporazumijevanje odvija što obavijesnije i sa što manje napora. Izlaz je iz takve situacije gotovo uvijek kompromis. Kakav će to biti kompromis, što znači: koji će se od ta dva dijalekta prilagoditi drugome, prestrukturirati, ili će se to dogoditi s oba, zavisi uglavnom o situaciji kontakta. Taj kompromis u Senju ima vrlo specifične karakteristike zbog, kako smo vidjeli, sociolingvističkih okolnosti koje ga uvjetuju. S obzirom na te okolnosti mogli bismo reći da kompromis u Senju ima osobine konvergentne reorganizacije obaju idioma uz njihovo istovremeno koegzistiranje. Ta proturječnost je to samo na prvi pogled, jer se iz ranije navedene jezične problematike u Senju vidi da su u komunikaciju uključena jezično dva tipa u tri sloja. To je tip senjske čakavštine (supstrata) i novoštokavski tip govora Bunjevaca (superstrata) i standardnog jezika (adstrata). Iako su bunjevički i standardni jezik sustavi novoštokavskoga tipa, govor se superstrata prema govoru adstrata odnosi kao dijalekat prema standardnom jeziku, pa se zbog toga u govoru superstrata (Bunjevaca) vide posljedice prestižnog utjecaja adstrata (standardnog jezika). Iste je prirode i odnos govora supstrata i adstrata, samo što je u tom slučaju prepoznavanje posljedica utjecaja adstrata (standardnog jezika) na supstrat (senjsku čakavštinu) otežano činjenicom što su i superstrat i adstrat novoštokavskoga tipa. Zbog toga bi se ista inovacijska pojava u senjskom govoru mogla protumačiti trojako: ili kao utjecaj superstrata, ili kao utjecaj adstrata, i konačno bi to mogao biti unutarnji razvoj (kako je to za neke pojave pokazao u svom radu M. Moguš). Analiza je senjskoga govora pokazala da se, s obzirom na navedene tri situacije, sa sigurnošću može reći slijedeće: inovacijske pojave u senjskom govoru nemaju osobine dijalekatske obilježenosti bunjevačkoga govora. To znači da su se mogle razviti pod utjecajem i standarda i bunjevačkoga govora (iz fonda osobina koje su tim idiomima zajedničke), ali nikako ne samo pod utjecajem bunjevačkoga govora jer ne pripadaju onom fondu osobina koje su karakteristične samo za bunjevački tip govora.

Budući da je između senjskoga i bunjevačkoga govora najviše razlika na akcenatskoj razini, proces se jezičnoga miješanja najviše osjeća u narušavanju akcenatskoga sustava bunjevačkoga govora. Analizirajući utjecaj standardnoga jezika na senjski pokazuje se da je proces isti, dok će se utjecaj standardnoga jezika na bunjevački osjetiti više na drugim jezičnim razinama, jer im je sustav akcentuacije gotovo isti.

5. Razvoj uzajamnih jezičnih odnosa

Izgovor su navike koje se mogu mijenjati. Njihovo mijenjanje ovisi o unutarnjim, psihološkim, individualnim činiocima i o vanjskima. Od unutarnjih, individualnih činilaca spomenut ćemo samo neke. Prvo, čovjekova dob: u mlađim se godinama navike lakše stječu pa se primjećuje da djeca iz mješovitih brakova, a rođena u Senju, mogu biti čak i trilingvi. Ovladavaju i senjskim i bunjevačkim i standardnim, iako im nijedan sustav nije »čist«. Drugo je prirodna nadarenost i sluh. Primijećeno je da dvije osobe, približno iste dobi, jednake dužine boravka u Senju, obje u mješovitom braku (suprug Senjanin) različito mijenjaju svoj govor pod utjecajem senjskoga. Ona u koje je bolji sluh u mnogo je većoj mjeri ovladala senjskim nego druga. Kao treći faktor može se spomenuti motiviranost pojedinca da govori drugim dijalektom. I taj je činilac vrlo individualne prirode i varira od pojedinca do pojedinca, a često je u vezi sa situacijom, što već spada u vanjske činioce. Bunjevac senjski uči na ulici, u društvu, spontano i automatski. Isto se tako spontano i automatski njime služi (prema tome koliko ga je svladao) onda kada mu se on nametne s obzirom na temu razgovora, publiku ili sugovornika, jer se interferencija u govoru možda najviše aktivizira u takvim određenim situacijama (npr. kad Bunjevac govori o ribolovu, Senjanin o politici, kulturi ili oba u uredu ili na sastanku). To su situacije s kojima je u njihovoj svijesti povezana upotreba drugoga govora ili standardnog jezika. Teoretski je to jezik odjeka, koji je u danoj situaciji najjednostavnije i najbrže sredstvo komunikacije. Senjski se i bunjevački, prema tome, u Senju ne isključuju, već koegzistiraju.

5.1. Navedeni elementi uvjetuju i određuju prirodu i intenzivnost jezičnih pojava i promjena pa se prema tome u Senju razlikuje nekoliko kategorija ili stupnjeva u usvajanju senjskoga u Bunjevaca i standardnoga u Senjana i Bunjevaca. Svaka od tih kategorija ima neka obilježja koja kvantitativno i kvalitativno upućuju na udio koji su neki od navedenih elemenata imali u govoru bilo Senjana bilo Bunjevaca.

I. a) Bunjevci u čistim brakovima (kada su oba supružnika Bunjevci) uglavnom ne mijenjaju govor u pravcu senjskoga, već u pravcu standardnoga jezika. Nestaje npr. zatvorenosti dugih vokala *a*, *o*, pokraćuju se zanaglasne dužine, naročito se pokraćuju dugi akcenti, mijenjaju se oblici pridjeva radnog itd. U rečenici je npr. *Jā sam jědva čekao tāj dān i nāpokon sam dōčeka* nekoliko takvih inovacijski pojava. To su: a) fonetska inovacija: srednje *a* umjesto zatvorenog dugog *a* (*tāj*, *dān*); b) prozodijska inovacija: kratki zanaglasni slog umjesto dugoga (*dōčeka*), i c) morfološka inovacija: oblik pridjeva radnog na *-ao* umjesto na *-ā* (*čěkao*). U bunjevačkom bi govoru ta rečenica glasila: [*Jā san jědva čekā tāj dān i nāpokon san dōčekā.*] Inovacijska je pojava i gubitak ograničenja u distribuciji fonema *m* na kraju gramatičkih morfema (*sam*).

b) Djeca Bunjevaca iz čistih brakova uglavnom ne mijenjaju govor, barem ne do 15-e godine života. Ako ga mijenjau, onda u pravcu standardnoga jezika. U ranom djetinjstvu oni počinju usvajati senjski govor (npr. *dāj mi vodē*), ali ih roditelji uporno ispravljaju ističući kako treba govoriti književno.

II. a) Odrasli Bunjevci koji žive u mješovitim brakovima miješaju oba govora. U njihovu se govoru razlikuju bunjevački oblici, senjski, prijelazni

ili kompromisne replike i oblici prema standardnom jeziku koje su morali naučiti, jer u bunjevačkom glase drukčije.

Frekvencija pojedinih oblika varira od pojedinca do pojedinca. S obzirom na kompromisne replike treba reći da ih je najviše na akcenatskoj razini, jer je na toj razini i najveća razlika između ta dva govora. Kompromisne replike uvijek imaju brzi akcenat (). U Bunjevaca je on rezultat pokolebanosti akcenatskoga sustava u dodiru sa senjskom akcentuacijom, a ostvaruje se uvijek na istom mjestu na kojem je akcenat i u bunjevačkom. U Senjana je on također rezultat pokolebanosti akcenatskoga sustava pod utjecajem bunjevačkoga (u braku) i standardnoga jezika, ali akcenat nije više na starom, nego na novom mjestu.

Evo nekoliko primjera:

Bunjevka: *pětnajst, tōlka, pōmješani, kùpim, gōtovo, p̄rimamo* /: *pětněst, tōlka, pōmīšāni, kūpim, gōtovo, p̄rimamo* — u izvornom bunjevačkom govoru).

Senjanin: *kōpat, svića, tākō, pōsla* (gen. sg.), *izvršio* /: *kopāt, svičā, takō, pošlā, izvršīl* — u izvornom senjskom govoru).

U odraslih se i Senjana i Bunjevaca (kao i u njihove djece) čuju i riječi s dva akcenta, npr. *slābija, tākō, upōznāla, ōtāc, sēstrā, rānīje; plēsāla, razgovārāli, kùpīt, munjesirālo se*. Pojava je dvostrukoga akcenta u Senjana posljedica tendencije novoštokavskoga pomicanja akcenta uz zadržavanje staroga akcenta, dok je u Bunjevaca posljedica usvajanja čakavskoga sustava naglašavanja pa se uz novoštokavski akcent ostvaruje i čakavski na starom mjestu.

Kako po prilici izgleda taj »kompromisni« jezic u govornika u mješovitim brakovima, pokazat ćemo na primjeru dviju rečenica.

Bunjevac: *Uvātije je pūno rīb* /: *Uvātije je pūno rībā* — u izvornom bunjevačkom).

Senjanin: *Stā si rēkal* /: *Čā si rēkal* — u izvornom senjskom.

b) Djeca iz mješovitih brakova gotovo u pravilu poznaju oba govora, iako ne podjednako dobro, i to bolje bunjevački ako je majka Bunjevka, koja nije promijenila svoj govor, i ako ih odgaja baka Bunjevka, i obratno. Pri izboru jednoga kōda uvijek se primjećuju tragovi utjecaja drugoga. Tako je npr. u rečenici djeteta u kojeg prevladava čakavski kōd: *Mīci se probudīl da poslūša nēkakove šūmove uvāni*, izbor *uvāni* kompromisna replika prema bunjevačkom *uvāni* i senjskom *vanī*. Često se čuje i čitava rečenica u kojoj gotovo sve riječi imaju oblik kompromisne replike, jer je narušen i pokoleban osnovni sustav čakavskoga naglašavanja. Npr. pričajući senjski o karnevalu, isto dijete najednom ostvaruje ovakvu rečenicu: *Bīli su pokrīvatelji »Stūdīo« i »Arēna« i drūgi vēoma čītani listovi nāše zēmlje*, u kojoj se ta pokolebanost akcenatskoga sustava očituje u pomicanju naglasaka prema početku riječi i u oštvarivanju brzoga naglasaka u gotovo svim riječima. U školi sva djeca i Senjana i Bunjevaca nastoje govoriti standardnim jezikom.

III. a) Najstariji Senjani uglavnom čuvaju svoj govor, iako se on može ponešto mijenjati prema situaciji ili prema sugovorniku.

b) U srednje se generacije potkrade koji noviji oblik. Npr. *Vrāte se pod stāre dāne, naprāve vikendicu ili obnōve kađi su imāli u grādū kod nātere i oca, ali nāsēlili su se svi drūgi, Sēnjani nājmanje*.

c) U mlade generacije, naročito u školske djece, osjeća se već sustavan utjecaj standardnog jezika. Npr. (učenik VII. razreda): *Bila je tiha ljètna nôć. Išal sam do ríve. U tāj čäs se na horizontu pojāve svjětla. Znāl sam ôdma da tō grē kôčar. Pristāl je uz rívu. Razglèdal sam ga sa svìh strāna. Bìl je sāv cìrn i blātan, a njègove mrèže zaùdarale su po mòrskim dubìnama. U kantúnu se vídilo pâr ríb. Jārbol je već bìl stār pa se ljúlat pri nājmanjem dôdiru. Iz oblika se s inovacijskim pojavama vidi tendencija zamjenjivanja ikavsko-ekavskih oblika ijekavskima (*ljètna, svjètla, mrèža*) i tendencija novoštokavskoga tipa pomicanja naglasaka (*bila, strāna, njègove, zaùdarale, kantúnu, ljúlat*).*

Svi ispitanici Senjani ističu svoj napor da govore »čisto« senjski i stalno se ispričavaju kako oni senjski više ne znaju »jer je na žalost izumro«.

Dijalekatski je kontakt u Senju primjer arealnoga kontakta u kojem jezični kodovi nisu više tako čvrsti i stabilni. Prateći govor Bunjevaca po generacijama moglo bi se općenito reći da se primjećuje slabljenje utjecaja senjske čakavštine na bunjevački u mlađe generacije, uz istovremeno jačanje utjecaja standardnog jezika na oba govora. Takav se proces može razumjeti ako se zna da je danas u Senju broj Bunjevaca mnogo veći nego Senjana i ta im njihova velika većina omogućuje veću homogenost i rezistenciju u odnosu na senjski čakavski. S druge se strane osjeća jači utjecaj standardnoga jezika i na senjski i na bunjevački, jer je postao jezik prestiža za oba govora.

Sl. 94 — Parobrod u senjskoj luci. Snimak oko 1925.